

ОБЛІКОВІ ТЕХНОЛОГІЇ І ПРОЦЕДУРИ ЗМЕНШЕННЯ РИЗИКУ БАНКУ ЗА КРЕДИТНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ

Досліджено особливості обліку кредитних операцій банку як основного виду активних операцій. Проведено порівняльний аналіз нормативно-правового забезпечення оцінки ризиків за кредитними операціями, які визначають облікові технології формування банківськими установами резервів під кредитні операції.

Ключові слова: активні операції, кредитні операції, кредитний ризик, зменшення корисності активів, резерви для відшкодування можливих втрат.

DZHULIY L. V.
Khmelnitsky National University

ACCOUNTING PROCEDURES AND TECHNOLOGY OF THE RISK REDUCTION FOR BANK CREDIT OPERATIONS

The features of accounting of credit operations of the Bank as the main form of active transactions have been investigated; accounting procedures for determining the basic amount of debt on credit operations have been defined. The normative-legal support of the risk formation on credit transactions, which determine the accounting technologies of formation of the banking institutions of reserves for credit operations have been analyzed. The proposals for the improvement of the modern mechanism of formation of reserves under credit operations by harmonizing international standards are provided.

Key words: active operations, credit operations, credit risk, asset impairment, reserves for compensation of possible losses.

Актуальність теми. Складна економічна і політична ситуація в країні значно послаблює фінансову стабільність банківських установ, що проявляється в підвищенні ризиків банківського бізнесу. Це пояснюється високими темпами інфляції, що знецінюють банківські активи; погіршенням фінансового стану позичальників, що впливає на рівень обслуговування ними заборгованості перед банками та понижують якість їх активів; ускладненням взаємовідносин банків на зовнішніх ринках внаслідок нестабільної ситуації в країні, що суттєво обмежує проведення фінансово-кредитних, депозитних та розрахункових операцій, і відповідно, скорочує доходи від основної діяльності. Такі умови проведення фінансово-кредитних операцій потребують пошуку різних заходів щодо мінімізації фінансових ризиків для забезпечення прибутковості та утримання іміджу на зовнішніх і внутрішніх фінансових ринках. Адже активна позиція банку на ринку, об'єктивне формування фінансових результатів, правильність та чесність при відображенні основних показників у звітності банку, яка перебуває у відкритому доступі, відіграють важливу роль як у забезпеченні стабільності окремого банку, так і банківської системи країни загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом тривалого періоду часу вітчизняний банківський сектор забезпечує ефективне запровадження принципів і правил міжнародного досвіду ведення обліку активних операцій у практичну діяльність, що відображується в багатьох працях вітчизняних вчених. Проте багатофункціональність банківських установ, динамічні зміни зовнішнього середовища призводять до появи нових об'єктів обліку та непрогнозованих, ризикових умов проведення фінансово-кредитних операцій, що вимагає перегляду підходів до їх оцінки та обґрунтування облікових процедур їх відображення в обліку. Це викликає відповідні зміни в нормативно-правових документах з регулювання кредитних операцій та облікової політиці банків [1–4].

Метою статті є дослідження системи обліку та нормативно-правового регулювання процедур і технологій нарахування резервів банку для зменшення ризиків за кредитними операціями.

Виклад основного матеріалу. Методичними вказівками з інспектування кредитних ресурсів вітчизняних банків визначено, що кредитний ризик – це наявний і потенційний ризик надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди з банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання. Одним із основних напрямів зменшення таких ризиків, який визначено у нормативно-правових документах регулювання банківської діяльності, із врахуванням міжнародного досвіду, є формування спеціальних резервів за активними операціями. Нарухування резервів для відображення в обліку зменшення корисності активів банку є однією із форм індикативного регулювання, яка відображує величину витрат банку певного звітного періоду у відповідності до встановлених норм відрахувань на покриття ризиків від активних банківських операцій. Тому використання методу нарахування резерву, практика якого базується на вимогах МСБО, надає банкам можливість компенсувати збитки від неповернених кредитів юридичними і фізичними особами, збитки від знецінення цінних паперів та іншої дебіторської заборгованості.

Основною проблемою при нарахуванні резервів є вибір об'єктивних методів розрахунку їх

адекватної величини, оскільки вони повинні відображати суму очікуваних витрат банку за активними операціями та бути достатніми для компенсації збитків від проблемних активів у випадку неплатоспроможності позичальника. Облікові процедури з відображення активних операцій передбачають визначення первісної вартості активів та їх фіксацію на балансових і позабалансових рахунках, а також окреме відображення сумнівної та простроченої заборгованості за активними операціями чи нарахованими доходами. В плані рахунків активні операції систематизуються за такими видами (рис. 1).

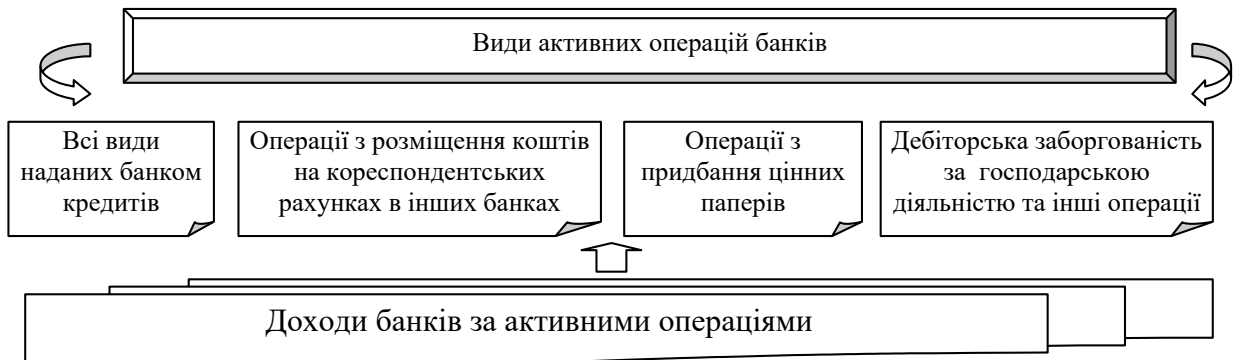

Рис. 1. Активні операції банків

Отже, згідно чинного законодавства України, до активних операцій банку належать його доходи [2]. Найбільш дохідними та ризиковими операціями банків виступають кредитні операції. Тому розглянемо особливості формування резервів за наданими банками кредитами, які відображуються в обліку як активні банківські операції, пов'язані із розміщенням залучених банком коштів таким шляхом: надання їх у тимчасове користування або прийняття зобов'язань про надання певної суми коштів; надання гарантій, порук, акредитивів, акцептів, авалів; розміщення депозитів; проведення факторингових операцій та операцій фінансового лізингу; видача кредитів у формі врахування векселів, у формі операцій зворотного репо; будь-якого продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання щодо сплати процентів та інших зборів за такою сумою (відстрочення платежу); розстрочення платежу за продані банком активи.

До 25 грудня 2012 року основним нормативним документом для формування резервів банками було Положення «Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків» № 279, проте воно не відповідало вимогам Міжнародних стандартів фінансової звітності. Саме тому, Національним банком України було розроблено нове Положення «Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» від 25.12.2012 року, затверджене постановою № 23. У зв'язку із цим змінилися вимоги до формування резервів за кредитними операціями, а також підходи щодо оцінки фінансового стану позичальників. Це надало банкам можливість більш ґрунтовно оцінювати фінансовий стан позичальника, і реально визначати величину кредитного ризику (табл. 1) [3]. Резерви не формуються за кредитними операціями між установами в системі одного банку (для банків із 100% іноземним капіталом – за розрахунками з материнською компанією, якщо ця компанія має кредитний рейтинг не нижчий, ніж «інвестиційний клас»), та за коштами, що перераховані Національному банку України.

Проте, ускладнення економічної ситуації, виникнення нових диспропорцій розвитку суспільства спонукають банківську систему до більш досконалого механізму оцінки стану позичальників та визначення реальної величини резервів за кредитами. Тому Правлінням НБУ затверджена Постанова «Про затвердження «Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» № 351 від 30 червня 2016 року, яка введена в дію 1 січня 2017 року. В облікову політику банків на 2017 рік були внесені відповідні зміни для об'єктивного відображення процедур обліку кредитних операцій, нарахування відсотків за кредитами та формування резервів, а також для забезпечення єдиної методології ведення аналітичного, синтетичного обліку і складання фінансової та податкової звітності. Банки також зобов'язані запровадити контроль для можливості своєчасної ідентифікації та визначення адекватного розміру кредитного ризику за активом, у тому числі спричиненого належністю позичальника до групи юридичних осіб під спільним контролем або групи пов'язаних контрагентів, опис яких має міститися у внутрішньобанківському положенні та відповідати вимогам чинного законодавства. Відповідність внутрішньобанківських положень щодо оцінки активів та розрахунку розміру кредитного ризику новим вимогам нормативно-правових документів є предметом оцінки Національним банком. Кожен банк самостійно розробляє внутрішньобанківські положення, а також встановлює оптимальні, економічно обґрунтовані значення показників оцінки фінансового стану боржників, що забезпечують своєчасну та адекватну оцінку розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, недопущення ускладнень взаємовідносин банку із клієнтами, підтримку його іміджу на фінансовому ринку та отримання банком прибутку в довгостроковому періоді.

Порівняльна характеристика старої та нової методик формування резервів для зменшення кредитних ризиків [3]

Положення «Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків» від 06.07.2000 року, затверджено постановою НБУ №279	Положення «Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» від 25.12.2012 року, затверджено постановою НБУ №23
Банк визначає клас позичальника за результатами оцінки його фінансового стану на підставі загальної суми балів за основними та додатковими (суб'єктивними) показниками (клас «А», «Б», «В», «Г», «Д»)	Банк здійснює оцінку фінансового стану юридичної особи, якій надано кредит, шляхом розрахунку інтегрального показника фінансового стану боржника: $Z = a_1 K_1 + a_2 K_2 + a_3 K_3 + a_4 K_4 + a_5 K_5 + a_n K_n - a_0$ де К – фінансові коефіцієнти; a_1, a_2, a_n – параметри; a_0 – вільний член дискримінантної моделі.
Банк визначає стан обслуговування боргу на підставі кількості календарних днів прострочення погашення боргу: від 0 до 7 днів - «добрий», від 8 до 90 - «слабкий», від 90 - «незадовільний».	Банк визначає клас боржника - юридичної особи залежно від значення інтегрального показника з урахуванням величини підприємства (велике, середнє або мале) від 1 до 9.
Банк визначає категорію кредитної операції відповідно до класу позичальника за результатами оцінки його фінансового стану та стану обслуговування боргу: «стандартна», «під контролем», «субстандартна», «сумнівна», «безнадійна».	Банк здійснює оцінку стану обслуговування боргу боржником – юридичною особою на підставі кількості календарних днів прострочення погашення боргу: від 0 до 7 днів - «високий», від 8 до 30 - «добрий», від 31 до 90 - «задовільний», від 91 до 180 - «слабкий», понад 180 - «незадовільний».
Для розрахунку резерву, банк визначає чистий кредитний ризик за заборгованістю і зважає його на встановлений коефіцієнт резервування: $R_{кр} = Ч_{кр} \cdot K_{кр}$, де $R_{кр}$ – резерв за кредитним ризиком; $Ч_{кр}$ – чистий кредитний ризик; $K_{кр}$ – коефіцієнт резервування.	Банк розраховує розмір резерву за кредитом на індивідуальній основі як суму перевищення балансової вартості кредиту (без урахування суми раніше сформованого резерву) над теперішньою вартістю попередньо оцінених майбутніх грошових потоків за цим кредитом за такою формулою: $R_{інд} = БВ_{к} - ТВ_{к}$ де $R_{інд}$ – сума резерву за кредитом; $БВ_{к}$ – балансова вартість кредиту; $ТВ_{к}$ – теперішня вартість попередньо оцінених майбутніх грошових потоків за кредитом

Згідно з прийнятою методикою, банк визначає кредитний ризик за активом, починаючи з дня його визнання в бухгалтерському обліку до дня припинення такого визнання, в розрізі наступних груп клієнтів: підприємств та організацій, які відповідно до вимог законодавства України віднесені до категорії великих, середніх та малих підприємств; органів державної влади та органів місцевого самоврядування; фізичних осіб, у тому числі фізичних осіб – суб'єктів господарювання; банків. Банк визначає кредитний ризик на індивідуальній, або на груповій основі за такими видами активних операцій: кредити, надані юридичним та фізичним особам; кредити та вимоги до банків (включаючи операції зворотного репо, розміщення коштів на кореспондентських рахунках, кошти в розрахунках); фінансова дебіторська заборгованість; дебіторська заборгованість за господарською діяльністю; боргові цінні папери; акції та інвестиції в інші компанії; похідні фінансові активи.

Для розрахунку розміру кредитного ризику на груповій основі банком об'єднуються фінансові активи в групи з однорідними характеристиками кредитного ризику.

Розмір кредитного ризику за активами на індивідуальній основі розраховується в наступній послідовності:

$$CR_{інд} = \max \left\{ 0; PD \times \left[EAD - \left(\sum (CV \cdot k) \right) i \right] + RC \right\}, \quad (1)$$

$$CR_{інд} = PD_{інд} \times LGD_{інд} \times EAD_{інд}, \quad (2)$$

де $CR_{\text{інд}}$ – розмір кредитного ризику за активом на індивідуальній основі; $PD_{\text{інд}}$ – коефіцієнт імовірності дефолту боржника за активом, визначений банком згідно з нормативними документами; $LGD_{\text{інд}} = 1 - RRD_{\text{інд}}$, $RRD_{\text{інд}}$ – коефіцієнт, що відображає рівень повернення боргу за активом за рахунок реалізації забезпечення та інших надходжень:

$$RRD_{\text{інд}} = \left(\sum (CV \cdot k) + RC \right) / EAD_{\text{інд}}, \quad (3)$$

де $EAD_{\text{інд}}$ – експозиція під ризиком за активом на дату оцінки; CV_i – вартість i -го виду забезпечення, що береться до розрахунку кредитного ризику (у разі наявності кількох видів забезпечення за одним активом). Якщо забезпечення немає або не відповідає переліку, критеріям та принципам прийнятності, визначеним у положенні, то до розрахунку береться значення CV_i , що дорівнює «0»; k – коефіцієнт ліквідності i -го виду забезпечення, що визначається банком, банк на підставі сформуваного судження щодо обсягу витрат на реалізацію забезпечення застосовує нижче (менше) значення коефіцієнта ліквідності забезпечення; RC – інші надходження, зокрема страхове відшкодування, фінансова порука, реалізація майна боржника, крім наданого в заставу. Розмір RC , що включається до розрахунку розміру кредитного ризику, визначається на підставі судження банку, але не може перевищувати п'яти відсотків від суми боргу, що не покрита вартістю забезпечення (з урахуванням коригування на коефіцієнт ліквідності).

Розрахунок розміру кредитного ризику за активами на груповій основі здійснюється в наступній послідовності:

$$CR_{\text{груп}} = \sum_{m=1}^n EAD_m \times PD_{\text{груп}} \times LGD_{\text{груп}}, \quad (4)$$

де $CR_{\text{груп}}$ – розмір кредитного ризику за групою фінансових активів; n – загальна кількість кредитів у групі фінансових активів; m – порядковий номер кредиту в групі фінансових активів; EAD – експозиція під ризиком на дату оцінки; $PD_{\text{груп}}$ – коефіцієнт імовірності дефолту боржників, включених до групи фінансових активів, визначений банком; $LGD_{\text{груп}}$ – коефіцієнт, що відповідає рівню збитків за групою фінансових активів у разі дефолту.

Таким чином, банк згідно нової методики для розрахунку розміру кредитного ризику за активом відповідно до вимог внутрішньобанківського положення визначає значення кожного з компонентів кредитного ризику PD (імовірність дефолту), LGD (втрати в разі дефолту) та EAD (експозиція під ризиком) залежно від виду боржника (юридична особа (крім банку та бюджетної установи), фізична особа, бюджетна установа, банк, боржник – емітент цінних паперів), виду активу, виду забезпечення, валюти боргу (національна або іноземна), способу оцінки активу (на індивідуальній або груповій основі).

Важливою особливістю резервів за наданими фінансовими зобов'язаннями також є і те, що як розрахункова і облікова категорія вони є забезпеченням виконання таких зобов'язань в майбутньому. Сума кредитного ризику є також величиною, яка дозволяє визначити зменшення корисності кредитного активу як різниці між балансовою вартістю такого активу та теперішньою вартістю майбутніх грошових потоків за цим активом (що передбачає врахування суми нарахованого резерву). При цьому необхідно також враховувати, що згідно з принципами обачності та обережності, актив в обліковій системі банку не повинен оцінюватись вище за його здатність генерувати дохід, або його оцінка не повинна перевищувати можливу вартість реалізації на ринку. Теперішня вартість попередньо оцінених майбутніх грошових потоків визначається за такою формулою:

$$TB_k = \sum_{i=1}^n \frac{ГП_i}{(1 + I_{\text{еф}})^{t_i}}, \quad (5)$$

де TB_k – теперішня вартість попередньо оцінених майбутніх грошових потоків за фінансовим активом; $ГП_i$ – попередньо оцінений майбутній грошовий потік за період t ; $I_{\text{еф}}$ – ефективна ставка відсотка, розрахована під час первісного визнання фінансового активу (первісна ефективна ставка відсотка) або під час останньої зміни номінальної процентної ставки (для фінансових активів із плаваючою процентною ставкою); t_i – тривалість періоду (термін) до виникнення i -го майбутнього грошового потоку; $i = 1 \dots n$; n – кількість грошових потоків. Під час первісного визнання в бухгалтерському обліку відображається прибуток або збиток на суму різниці між справедливою вартістю фінансового активу або фінансового зобов'язання та вартістю договору в кореспонденції з рахунками дисконту (премії), якщо ефективна ставка відсотка за цим інструментом є вищою або нижчою, ніж ринкова. Визнання зменшення корисності та відображення в бухгалтерському обліку резервів відбувається в тому випадку, якщо є свідчення зменшення корисності фінансового активу або групи фінансових активів внаслідок однієї або кількох подій, що відбулися після

первісного визнання і впливають на величину та строки попередньо оцінених майбутніх грошових потоків від використання фінансового активу або групи фінансових активів.

В бухгалтерському обліку також відображаються суттєві зміни умов договору за фінансовим активом, що не пов'язані із зменшенням його корисності, які відповідають критеріям припинення визнання фінансового активу, як погашення первісного та визнання нового фінансового активу за справедливою вартістю. Будь-які витрати або винагороди, пов'язані з погашенням первісного фінансового активу та визнанням нового, відображаються як інші операційні доходи або витрати від зміни умов договору.

Важливою є також умова, згідно з якою банкам самостійно дозволено здійснювати коригування балансової вартості фінансових активів у зв'язку зі зменшенням їх корисності та переглядом попередньо оцінених майбутніх грошових потоків, що не пов'язано зі зменшенням корисності, а також визнавати процентні доходи за ними в кореспонденції з рахунками для обліку неамортизованого дисконту (премії) або в кореспонденції з рахунками з обліку нарахованих доходів класів 1, 2, 3 з характеристикою «активно-пасивні».

Інформаційне забезпечення оперативного та поточного контролю кредитної заборгованості та розрахунку резервів здійснюється на підставі кредитної документації, яку банк формує за кожним кредитом боржника. Кредитна документація (справа) боржника має містити дані, які є обов'язковими та мінімально необхідними для належної оцінки кредитного ризику. Перелік документів, які мають міститись у кредитній документації, передбачено нормативно-правовими матеріалами НБУ. Банк може розширити перелік даних про боржника, попередньо визначивши їх у внутрішньобанківському положенні. Для можливості оперативного пошуку потрібної інформації банк накопичує та зберігає всі дані про якість обслуговування боргу позичальником в хронологічному порядку. Узагальнена інформація про кредитну операцію формується з часу укладення договору та оновлюється впродовж його дії в частині, що зазнала змін, протягом п'яти робочих днів із дня отримання банком інформації, яка є підставою для внесення таких змін (зміни умов здійснення кредитної операції, установчих та реєстраційних даних боржника, його фінансового стану тощо).

На підставі систематизованої інформації щодо обсягів кредиту та якості кредитного портфеля банки повинні постійно здійснювати контроль ліквідності, підтримуючи її на достатньому рівні для своєчасного виконання всіх прийнятих на себе зобов'язань з урахуванням їх обсягів, строковості й валюти платежів, забезпечувати потрібне співвідношення між власними та залученими коштами, формувати оптимальну структуру активів із збільшенням частки високоякісних активів з прийнятним рівнем кредитного ризику для виконання правомірних вимог вкладників, кредиторів і всіх інших клієнтів.

Висновки. Методологічні засади відображення операцій з формування та використання резервів для покриття можливих витрат за кредитами забезпечують адаптацію облікової системи банку до конкретних економічних умов, що дозволяє сформувати передумови стабільного функціонування банківської установи, сприяє отриманню достовірної інформації про якість управління ризиками банку. Від правильності відображення в обліку банку активних операцій та резервів за ними залежить обґрунтоване прийняття ефективних управлінських рішень щодо формування потенціалу для стабільності банку, його високого іміджу на фінансовому ринку, а також захисту інтересів вкладників та кредиторів.

Література

1. Журавка Ф. О. Методичні аспекти обліку формування та використання резервів за між банківськими кредитами / Ф. О. Журавка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1776>
2. Про затвердження «Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями : постанова Правління НБУ № 351 від 30 червня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>.
3. Джулій Л.В. Впровадження міжнародного досвіду нарахування резервів за кредитними операціями / Л.В. Джулій, Л.В. Іващук // Вісник ОНУ ім. Мечникова. – 2014 р. – Вип. 2 (6). Т. 19. – С. 40–43.
4. Обліково-аналітичні аспекти управлінських концепцій: процеси формування та реалізації : монографія / за наук. ред. М.П. Войнаренка і Л.В. Скоробогатої. – Хмельницький : ХНУ, ФОП Мельник А.А., 2014. – 605 с.

Надійшла 17.11.2016; рецензент: д. е. н. Гончар О. І.